Превенция на агресивното поведение у децата в училище и детската градина
The Prevention of Aggressive Children`s Behavior in School and Kindergarten

АГРЕСИЯТА И ВРАЖДЕБНОСТТА В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Лучиян Милков
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“
Университет за национално и световно стопанство

Резюме. В статията се разглеждат водещите проблеми, свързани с нарастването на детската агресия в предучилищна възраст. Търсят се възможности за обединяване усилията на семейството, детската градина и медиите за редуциране и превенция на агресивността сред децата от 3 до 7 години.

Keywords: education, upbringing, child, abuse, agression, hostility, nursery, family, media

Въведение

Ранните житейски преживявания и натрупаният опит в първите седем години у детето са силно определящи за агресивността. Потиснатите, бити и малтретирани деца израстват след това често пъти като родители, които унижават собствените си деца. Те приемат това за нормално поведение, тъй като в детството им насилието е било често срещано и прилагано към тях.

От средата на 60-те години на XX век и досега темата за насилието и агресията е една от най-актуалните в научната литература и практиката на детските градини, училищата, обществото. Много автори, работещи в областта на педагогическата, психологическата и социално-нравствената област, извеждат на преден план въпросите за човешката агресивност. Те търсят зародиша, причините, симптомите и най-ярките проявления на агресията. Стигат до изводите, че още в зората на човешкия живот (яслена и предучилищна възраст) върху много от децата се проявява агресия и като следствие на това самите те проявяват такова поведение спрямо връстниците си.

В съвременните условия въпросът за агресивното поведение на децата у нас придобива водещо значение, тъй като настъпилите промени довеждат не само до разкрепостяване на личната свобода, но и до сериозни прояви на негативно поведение, в това число и на децата. Адекватната оценка на агресията и насилственото поведение изисква от психолозите, педагозите, възпитателите и родителите откриване и диагностициране на основните причини и обуславящите ги фактори, водещи до ескалация на насилствен изблик при

индивидите, което улеснява предвиждането, редуцирането и ограничаването на тези деструктивни за личността явления.

Въпреки значимостта на обществения пример, неоснователно е основната причина за агресивното поведение да се търси единствено в динамичните промени в обществото ни. Връзката между агресивното поведение в детската градина, училището и семейния микроклимат, взаимоотношенията във формалната и неформалната среда на децата са част от въпросите, които извеждат на преден план необходимостта от провеждане на сериозни научни изследвания върху детската агресивност. Редом с това е необходимо да се реализира сериозна практическа дейност на педагогическите колегиуми в детските градини и училищата, заедно с училищните настоятелства, родителите и специализираните институции (научноизследователски институти и лаборатории по психология и педагогика, катедри по психология и педагогика от висши училища, МВР, общински комисии по образованието, Детска педагогическа стая и др.).

Необходимо е оптимизиране на взаимодействието „детска градина–семейство“, чрез което се постига доверие и откритост във взаимоотношенията и формите на общуване между педагозите и родителите, което е изключително важна предпоставка за позитивното емоционално-чувствено, нравствено и интелектуално развитие на децата.

I. Специфика на агресията и агресивното поведение

Агресията е основно явление в живота на всеки индивид. Тя е свързана с инстинкта за самосъхранение и помага на организма да използва заобикалящата среда за удовлетворяване на жизнените си потребности. Агресията и агресивността са от онези явления в обществения живот, за които се дискутира по различни поводи и в различен смисъл. Една от водещите причини за неопределеността на границите на това явление е тази, че в неговия житейски смисъл се влагат множество, често пъти диаметрално противоположни значения – от етническа вражда, физическо насилие по време на война до прояви на кариеризъм, обиди, подигравки, детски крамоли и сблъсъци. Агресията е социалнообусловено качество на личността и поведението, което се характеризира с използването на сила с цел нанасяне на вреди на хората или повреда на предмети.

Агресията е специфична форма на поведение, която се изразява в демонстрация на неприязън, а често пъти и прилагане на груба сила спрямо другите, с намерение да им се причини болка, вреда или и двете едновременно.

Агресията е деструктивна форма на поведение. Като проявление на поведението при агресията може да се използват обида, присмех, ирония, постъпки, целящи унижаване на личното достойнство и чест, телесно увреждане, дори и убийство. В активното действие винаги е налице злонамереност, независимо дали самият акт ще се увенчае с успех, или ще пропадне. Ако

малкото дете удря съзнателно някого от родителите си, дори ударът да е много слаб и изобщо да не причинява болка, това е форма на агресивно поведение.

Агресията може да бъде пряка, т.е. да е изразена чрез непосредствени вербални или физически действия по отношение на обекта на агресията, или непряка, когато обектът на агресията е неясен – например обидено от връстниците си в детската градина дете може да реагира, като набие по-малкото си братче или сестриче у дома.

При анализа на детската агресивност е налице класификация, различаваща се от утвърдените модели за възрастните. Наблюдават се четири модела:

– адаптивна агресия, свързана с нисши биологични форми на поведение за задоволяване на витални и сензорни потребности, която се проявява най-вече в предучилищна възраст – хапане, сбиване, скубане, отнемане на играчки и други предмети;

– реактивна агресия, проявяваща се като ответна реакция, в отговор на насилието, което се формира по подражание на социалнозначими модели на поведение, целенасочено демонстрирани от възрастните или усвоявани по пътя на личния опит на детето;

– социалнообусловена агресия, при която има осъзнаване на мотивите и средствата за постигане на целта, а моделите и инструментите за агресия се заучават или самовъзпитават;

– патологична агресия, свързана с доминиращото въздействие на биологично увредени структури на мозъчната кора или подкорието в ранно детство;

II. Фактори, обуславящи агресивното поведение на децата от предучилищна възраст

Изясняването, овладяването, корелацията на детската агресивност изискват анализ на факторите, които обуславят агресивното поведение – ранните детски преживявания, семейството и спецификата на взаимоотношенията между членовете му, социалната среда, дейностите в детската градина и особеностите на възпитателните им ефекти.

Семейството, в лицето на родителите и по-големите братя и сестри, може да демонстрира или подкрепя модели на агресивно поведение, а именно там започва първичната социализация на индивида, която го превръща по-късно в личност – детето овладява навици и привички на поведение, взаимоотношения и умения, формира нагласи и очаквания към заобикалящия го свят. Негативните фактори (безнадзорност, намаляване на родителския контрол, прояви на насилие към членове на семейството и самото дете) също допринасят за агресията при децата. Условията на живот, които родителите създават за децата си, често пъти могат да ги научат на агресивно поведение. Децата преживяват много болезнено позицията си в агресивна среда, създадена от собствените родители, а още повече, когато те самите са обект на различни видове агресия. Тази атмосфера на агресивност прониква в съзнанието на детето и постепен-

но се превръща в утвърдена форма на поведение и действия, насочени към връстници, близки, възрастни, непознати.

Агресивно поведение може да се усвоява и при общуването с връстниците. Ниската възраст на децата, все още неизградената структура на личността, неукрепналата им психика, слабите волеви задръжки, липсата на ценностна система и недостигът на социален опит са основните личностни фактори, които подтикват децата между три и седем години към агресивно поведение и враждебност.

Приемаме, че агресията в детската градина е привнесена от семейството, от улицата или от сугестията на медиите и обществените явления. Насилието у дома, денонощно течащата агресия от телевизионния екран, на улицата, при взаимоотношенията са основните причини агресивното поведение да се настани в детската градина. По изключение то би могло да се формира и там, ако не се овладеят факторите за неговото възникване, което може да се провокира от конкретните условия и междуличностните взаимоотношения и нагласи.

Детето, което идва с агресивни нагласи от дома си и не среща достатъчно умения за корелация на това поведение от страна на педагозите чрез навременна и компетентна намеса, ще ги закрепи трайно. То може да увлече и други деца, които имат склонност към подражание или формиране на нови видове агресия, за постигане на паритет в отношенията с другите деца, които проявяват насилие и враждебност в детската група.

Нерядко в детската градина се наблюдава и агресия, предизвикана от успеха на другите деца. Получилите поощрения, извършилите отлично определен вид дейност и задачи, лидерите в групата предизвикват спонтанна агресивност у определени деца. Тя е своеобразна защитна реакция, при която целта е да се прикрият собствените недостатъци – например неумението да разкаже точно и ясно нещо, да рецитира стих, да пее вярно, да рисува, да извършва определени дейности, да постига успех, да бяга, да скача добре и др. Нарушаването на личното пространство и разместванията в социалната йерархия в групата (пристигане на нови деца в групата, появата на нови лидери, любимци на учителите) също могат да доведат до агресивно поведение.

Агресивността на децата зависи и от характера на интерпретацията на ситуацията, в която те попадат – дали за детето има съзнателно намерение за враждебност, или действията са продиктувани от случайността. Отговорът на детето на предизвикателството зависи не толкова от вредата, която му е причинена, колкото от това, какво намерение ще припише детето на действието, принасящо тази вреда.

Педагозите също могат да предизвикат детската агресия не само ако останат пасивни и безразлични към ситуацията, но и ако приложат своите нагласи и ценности или нравствено неприемливи за детето убеждения („Хайде, какво толкова е станало“; „Не преживявай – случва се“; „Ти си виновен“ и

други изкази или позиции на педагога могат да предизвикат разочарование у детето и да го насочат следващия път, при същата ситуация, към агресивно поведение).

Наблюдаването на агресивни действия и подкрепата им от околните (родители, близки, учители, връстници) може да затвърди убеждението у детето, че агресията е нормално, естествено прието и дори желано човешко поведение, и то да го възприеме като свое.

III. Стратегии за редуциране и превенция на агресивното поведение при децата от предучилищна възраст

Съвременната наука непрекъснато търси и разработва различни варианти на модели и стратегии за редуциране на агресивното поведение у човека.

Най-популярна е стратегията, основаваща се на твърдението, че предоставената възможност за агресивни действия редуцира враждебните агресивни наклонности. Това е известната теория за катарзиса и ролята му при овладяване на негативното поведение у личността. Според тази теория агресивните подтици се изграждат строго индивидуално и ако акумулираната агресивна енергия не се изразходва в целеносочени и позитивни дейности, се появяват изблици на насилие.

Друга стратегия е свързана с твърдението, че децата се държат агресивно, защото семейството, детската градина и училището не са ги научили да решават позитивно междуличностните си проблеми. От изследванията е видно, че агресивните деца дават по-малко ефикасни предложения за решаване на социалните спорове (при игрите, в дейностите, в обикновеното общуване), отколкото решенията, предложени от неагресивните деца. Запознаването на децата с негативните последици от агресията за тях самите и за останалите трябва да става чрез смислени обяснения, моделиране и насърчаване на алтернативно поведение, каквато е груповата дейност с нейните разновидности: сътрудничество, взаимодействие и интеграция.

Друга стратегия за редуциране на агресивността е извличането на алтернативна отговорност от страна на детето, несъвместима с проявите на агресивност, каквото е например поведението на приобщаване и позитивна дейност в детската група, което се съобразява, от една страна, с общоприетите правила и норми, а от друга, зачита различията, възможностите и уменията на всяко дете.

Хуморът, смехът, позитивното настроение в детската група са реакция, несъвместима с агресивността. Да се накарат децата да се смеят, да са весели, е възможност да се освободят от вътрешното напрежение.

Развитието на съчувствието и взаимопомощта в детската група е друга, доказала своята резултатност, стратегия. Усещането на болка и страдание от страна на жертвата често пъти е сериозен и силен мотив за проява на агресивно поведение от страна на насилника, затова в процеса на възпитание трябва да се

формират чувствата на съпричастност, съпреживяване, състрадателност, детска взаимопомощ. Доказано е, че при неагресивните деца наличието на страдание предизвиква съчувствие и взаимопомощ, затова е необходимо децата от най-ранна възраст да бъдат приучавани на състрадателност и съчувствие.

Развитието на алтруизъм е друга стратегия за редуциране и превенция на агресивното поведение у децата от предучилищна възраст. Помагането, споделянето и показването на емоционална съпричастност се проявява още в първата година от живота на детето. Родителите култивират алтруистично поведение чрез даване на личен пример, системно и целенасочено позитивно възпитание и осигуряване на възможности за просоциално поведение.

Съществува и стратегия за превенция и ограничаване на агресивността чрез умерени, справедливи и своевременно наложени наказания, за въздействие с неагресивни модели на поведение – сдържаност и използване на когнитивни методи на контрол. Установен е положителният ефект на извинението, съжалението и молбата за прошка от страна на децата, извършили агресивни актове към връстниците си, родителите и близките. Ефективно средство за понижаване на степента на агресивност у децата е и възпитанието на умения за съпреживяване, което допринася за приемането на различни видове готовност за съпричастност към преживяванията на другите деца и възрастни около тях.

Заключение

Между семейството и скритите вътрешни или явни конфликти в живота на детето съществува непосредствена връзка. Недостигът на внимание и разбиране от страна на възрастните често пъти води до излизане на конфликтното поведение извън детската душевност и насочването му към определен обект, т.е. преминаване към агресивен тип поведение. Екстремните случаи в социалния статус на семейството (скандали, пиянство, физическо насилие, развод и др.) пораждат по-висока степен на агресивност у децата, макар и в различни форми.

Проблемът за агресивното поведение на децата от предучилищна възраст придобива все по-голяма актуалност у нас. Това е предизвикано не само от високото ниво на агресия в обществото ни, но и поради факта, че причините за неговото формиране и засилване все повече се увеличават.

ЛИТЕРАТУРА

Барон, Р. (2001). *Агрессия.* Питер.

Георгиев, Л. (1999). Благородството и агресивността се възпитават. *Педагогика, 10*.

Георгиева, Б. (2005). Малтретираното дете. *Предучилищно възпитание, 2.*

Димитрова, Т. (2005). Видове насилие над деца. *Предучилищно възпитание, 2*.

Игнатова, Т. & Дичева, Е. (2001). *Агресивността в детска възраст*. Годишник на БУ „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас.
Калчев, Пл. (2002). Агресия и тормоз от връстниците. *Педагогика, 1*.
Пеев, Ил. (2004). Детската агресивност и позитивната психотерапия. *Педагогика, 2*.
Ризова, М. & Ризов, И. (2002). *Модели за обучение по правата на детето*. Варна.
Цветкова, М. (2002). Агресията – норми и отклонения. *Обществено възпитание, 3*.

AGGRESSION AND HOSTILITIES OBSERVED IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Abstract. The article considers important matters relating to the increasing agression observed in children of pre-school age. Opportunities are sought to unite the efforts made by families, nurseries and media to reduce and prevent the agression in children and young people between the age of 3 and 7.

Prof. PhD Luchiyan Milkov
✉ Shumen University
University of National and World Economy – Sofia
E-mail: milkovl@abv.bg